

BRONZ KERESZTELŐMEDENCÉK

Középkori templomaink alapvető jelentőségű felszerelési tárgya volt a keresztelőmedence, amelyhez, a kereszttség szentségének kiszolgáltatásán túlmenően két egyházi szertartás, a keresztvíz nagyszombati, illetve püNKöSDI megáldása és a vezeklők nagycsütörtöki visszafogadása kapcsolódott. Magyarországon 1450-ben, évszázados előzmények nyomán, zsinati határozat írta elő, hogy lehetőleg minden templomban álljon kő keresztelőkút. A rendelkezést az 1515. évi veszprémi zsinatnak a keresztelésre vonatkozó határozatában is megismételték.⁵⁰¹

E kutak használatát, egyben jellegzetes formáját a keresztény régészet szakirodalma szívesen kapcsolja a keresztelésnek a középkorig fennmaradt alámerítési rítusához, amely nagyobb méretű, medence vagy dézsa alakú keresztelődényt igényelt. A kutatásnak ez a vonulata biztos abban, hogy a középkor folyamán úgyszólván kizárólag alámerítéssel kereszteltek, miközben az egyháztörténetesek azt hangsúlyozzák, hogy a kétféle, alámerítéses (*immersio*), illetve leöntéses (*infusio*) keresztelés szertartása párhuzamosan élt egymás mellett, a források pedig sejteni engedik, hogy ez utóbbi rítus – már csak klimatikus viszonyaink miatt is – gyakoribb volt annál, mint ahogyan azt számos történeti, régészeti és művészettörténeti alapmunka nyomán feltételezhetnők.

A talapzaton vagy lábakon, gyakran hordozófigurákon álló, nagyobb mennyiségű keresztelővíz befogadására alkalmas kő- vagy bronzedények középkori latin neve *fons baptismalis* volt, ami a mai magyar szóhasználatban *keresztelőkút* vagy, a vizeztartó funkcióra utalva, *keresztelőmedence* formában szerepel. Ugyanez a kettősség a német szakirodalomban is megfigyelhető, ahol párhuzamosan él az északnémet *Fünfte* és az általánosan elterjedt *Taufbecken*, illetve *Taufstein* megnevezés.

Közös tárgyalásukat a harangokkal nemcsak az indokolja, hogy mindkét tárgytypus a középkori egyházak alapvető felszereléséhez tartozott, hanem ezen túlmenően az is, hogy a bronz keresztelőmedencék készítői ugyanazok a mesterek voltak, akik a harangokat is öntötték, így a hasonló alapanyagon túlmenően számos díszítőmotívum és

öntéstechnikai részlet is rokonítja őket, és felirataik is azonos betűkkel készültek.

EREDET ÉS FORMA / A keresztelőmedencék bronz anyaga ótestamentumi előzményre tekint vissza; Salamon király templomába a tíruszi Hírám rézműves olyan „érc tengert” (bronz medencét) készített, amely „tíz könyököt tett ki az egyik peremétől a másikig; kerek volt, a magassága öt könyök, és egy harminc könyöknyi zsinór érte körül. A perem alatt tök formájú díszítés övezte; a két sor tök alakú díszítés harminc könyök hosszúságban futott körbe a medencén, és azzal együtt öntve készült. [A medence maga] tizenkét ökrön állt, három északra nézett, három nyugatra, három délre és három keletre. Rajtuk nyugodott a medence – a hátsó részük befelé állt. Egy tenyérnyi volt a vastagsága, a pereme meg a serleg pereméhez hasonlított, olyan volt, mint a lótvuszvirág. Kétezer bat fért bele” (1Kir 7,23–26). Amikor Reiner von Huy 1117-ben elkészítette a lüttichi keresztelőkutat, a legrégebbi ránk maradt bronz medencét, az ótestamentumi példa biztosan a szemé előtt lebegett, mivel a lüttichi kutat is 12 bikára állította.⁵⁰²

A keresztelési rítus lassú, fokozatos változásával a korábbi, néhány lépcsőnyi mély medencéket (piscinákat) vagy fa dézsákat, amelyekbe a felnőtt keresztelendők beleléptek és a vízben állva nyerték el a kereszttséget, kisebb, kőből vagy fémből készült edények váltották fel, amelyek a gyermekkereszttség igényeinek jobban megfeleltek. A legkorábbi ránk maradt keresztelőkutak, illetve ábrázolásaik a 8–9. századból származnak; a szórványos korai adatokat a Sankt Gallen-i kolostor 830 körüli ideáltervén a templomhajó nyugati részén feltűnő „Fons” jelzés egészíti ki.⁵⁰³ Valódi, felnőtt keresztelésére is alkalmas, medencével ellátott *baptisterium*ot kutatott területünkön nem is ismerünk. Henszlmann Imre egy ilyen emlék részlete-

⁵⁰¹ 1515: *Unaquaeque Ecclesia fontes baptismales lapideos habeat, si possunt haberi; alioquin, ad haec vas habeat ligneum speciale*, Péterfy 1741. I. 238; vö. MKLSz IV. 121.

⁵⁰² Reudenbach 1984; Kähler 1993. 11.

⁵⁰³ Reinhardt 1952. 9; Schaefer 1963. 191.

Felnőtt keresztelese 1: Wessobrunn, Codex latinus, (800 körül), 2: a Barbarossa Frigyes-féle „keresztelestől” részlete (1155–1171)

it a nagycsanádi római katolikus templom 1868. évi átépítésekor talált középkori templommaradványok között vélte felismerni,⁵⁰⁴ véleménye azonban („egy régi, ókeresztényen baptisterium újított meg a XIII-ik században”) helyszíni kutatásaink szerint teljességgel tévesnek bizonyult.⁵⁰⁵ Mindazonáltal érdekes egybeesés, hogy a keresztelest legkorábbi magyarországi említésével Szent Gellért *Deliberationes* című művében találkozunk.⁵⁰⁶

A formai részletek elemzése – függetlenül attól, hogy az anyag és forma szimbolikus értelmezése ingoványos területre vezet – vizsgált emlékeink szempontjából azért rendkívül lényeges, mert a kilenc ránc maradt erdélyi bronzmedence kivétel nélkül kehely alakú, márpedig ez a típus a középkori Európában egyáltalán nem volt általánosan elterjedt, Magyarországon kívül elsősorban a keleti német területeken számított gyakorinak. A legkevésbé sem tűnik véletlenszerűnek, hogy a két részből öntött, kehely formájú keresztelestak készítése és használata a felvidéki és erdélyi német városokhoz kapcsolódik. Lényeges hangsúlyoznunk azonban, hogy – ismereteink szerint – középkori egyházi előírás nem határozta meg a keresztelestak formáját. A tridenti zsinat utáni *Rituale Romanum* is csupán azt írta elő, hogy olyan szilárd anyagból kell készíteni, amely a vizet jól megtartja, továbbá, hogy a megfelelően díszített, esetenként festett és méltó helyre állított kutat a behulló por és piszok miatt fedéllel, a keresztelest-víz illetéktelen felhasználását megakadályozandó pedig zárral szükséges ellátni, és ráccsal vagy korláttal kell körülvenni.⁵⁰⁷

A legrégebbi, 13–14. századi erdélyi harangok horizontjához még nem tudunk keresztelestmedencét kapcsolni. A két legkorábbi erdélyi emlék már akkor készült, amikor, a 14. század végén, egy új díszítőmotívumokat és betűtípusokat alkalmazó, megváltozott formájú harangokat készítő, korábbihoz semmilyen sem kapcsolódó műhely termékei tűnnek fel Dél-Erdélyben. Ehhez a horizonthoz

⁵⁰⁴ Henslmann 1871. 19–31.

⁵⁰⁵ 2000 nyarán, a csanádi Szent Gellért-szarkofág másolatának elkészítése során többször is alkalmunk nyílt a mai templom padlója alatt, kriptaszerű üregben megőrzött középkori falmaradványok vizsgálatára, ezek azonban különböző korú, eredetileg *felszín feletti*, összeépült középkori falszakaszoknak bizonyultak, így az általuk határolt rész sem lehetett egy baptisterium lemélyülő medencéje.

⁵⁰⁶ *De omnibus, qui digni sunt facti gratia Dei per apostolorum praedicationem, et baptismatis fontem [...] Fluvium vult Spiritus Sanctus hic omnem iniquorum multitudinem demonstrare, Iordanem ex fonte renatos baptismatis*, *Deliberatio* Gerardi Moresanae ecclesiae episcopi supra hymnum trium puerorum. Ed. Béla Karácsonyi–László Szekfű. Szeged 1999. 128, 346.

⁵⁰⁷ *...decenti loco et forma, materiaque solida, et quae aquam bene contineat, decenter ornatum et cancellis circumseptum, sera et clave munitum, atque ita obseratum, ut pulvis, vel aliae sordes intro non penetrent, in eoque ubi commode fieri potest, depingatur seu collocetur imago S. Joannis Baptistae*, Radó I. 699.

tartozik a medgyesi és a segesdi keresztelőmedence. Mesterükről-mestereikről semmiféle írott forrás nem tájékoztat bennünket; ha a segesdi medencén felfedezett, a szülőleveles díszítősor levelei közé rejtett *L* betű valóban monogram, akkor *L. mesterről és köréről* beszélhetünk. A hipotetikus kezdőbetű azonban semmit sem mond a rövidített név viselőjének származásáról és – biztosan nem helyi – tanultságáról. Maguk a fennmaradt emlékek azonban egy sorozatgyártásra berendezkedett, megszilárdult technikával termelő műhely létét valószínűsítik. További részmegállapítások érdekében a medencék távolabbi formai párhuzamaihoz kell fordulnunk.

A 14–15. századi erdélyi bronz keresztelőmedencék térben legközelebbi analógiáját a felvidéki rokon emlékek gazdag sorozata jelenti. Vizsgáltuk tanulságait azonban erőteljesen korlátozza az a lényeges körülmény, hogy e két terület keresztelőkútjai között közvetlen összefüggést a kutatásnak nem sikerült felfedeznie.⁵⁰⁸ Megkerülhetetlennek látszik tehát a feladat, hogy vizsgálataink körét a Kárpát-medencén kívülre is kiterjesszük, azzal a nem titkolt reménnyel, hogy a használható párhuzamok esetleg kirajzolják azokat a területeket, ahol a kehely alakú keresztelőkutak korai változatai kialakultak, amely területek a korabeli magyarországi németek, elsősorban az erdélyi és szepességi századok középkori kapcsolatrendszerében is szerepet játszhattak.

Kiindulópontunkat a felső-magyarországi emlékek, pontosabban azok egyes csoportjai jelentik. A középkori Magyarország egyik legjelentősebb, a 14. század második felétől a teljes késő középkoron át tevékeny bronzöntő műhelye a szepességi Iglón, az ország leggazdagabb rézlelőhelyei közelében szerveződött. A műhely alapítója, Gaal Konrád (*Conrad campanista*) a jelek szerint külföldről érkezett a 14. század derekán a visegrádi királyi udvarba. Onnan sejtjük ezt, hogy miután sikeresen megöntötte a visegrádi nagyharangot, 1357-ben a maga és rokonai (*Hannus et Nicel fratres*) számára

Nagy Lajos királytól adómentességet nyert, bárhová is telepedne le Magyarországon területén.⁵⁰⁹ Abból, hogy ezt a kiváltságlevelet 1364-ben Nagy Lajos Lócsén írta át, arra következtethetünk, hogy Konrád mester és családja ekkor már a Szepességben élt; iglói házát 1369-ben oklevél is említi.⁵¹⁰ Jóllehet az iglói műhely egyetlen megmaradt öntvényét sem tudjuk egyértelműen személyéhez kapcsolni, a Verő Mária tipológiai elemzése során⁵¹¹ legkorábbinak bizonyuló iglói medencék (mindenekelőtt a mateóci, továbbá a szepesváraljai kút) zömök arányait, kihajló peremű cuppáját és gyűrűs tagolású náduszát a brandenburgi Prenzlau domonkos templomában (Marienkirche) őrzött keresztelőmedencén találjuk meg, ha eltekintünk a kehely alakú kutat hordozó oroszánoktól, illetve a talp peremét a medence aljával összekötő tartófiguráktól.⁵¹² További analóg részlet, hogy a prenz-

Prenzlau, keresztelőkút

⁵⁰⁸ Lovag 1987. 256.

⁵⁰⁹ Illéssy 1899. 17; Pajdussák 1909. 68; közvetlen témánk szempontjából kitérőként ugyan, az általánosabb összefüggések miatt mégis felvetjük azt a – tudomásunk szerint eddig még meg nem fogalmazott – lehetőséget, hogy Konrád mesternek 1357/1364-ben említett két rokona (a *frater* szó önmagában nem jelent csupán édestestvért) azonos azzal a Miklós és János nevű harangöntővel, akik, Konráddal együtt, Zsigmond királytól is adókedvezményt nyertek 1397-ben (*Conrado, Nicolao et Jobanni campanarum fusoribus*, Illéssy 1899. 18). Ha ez igaz, akkor az 1413–1426 között szereplő iglói János harangöntőben is Konrád családjának leszármazottját kell látnunk.

⁵¹⁰ Illéssy 1899. 17.

⁵¹¹ Verő 1984. 7–8.

⁵¹² Georg Dehio: *Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler. Die Bezirke Neubrandenburg, Rostock, Schwerin*. Berlin 1968. 285, 15. század eleji keltezéssel; Bildband, Berlin 1975. 190. kép.

lái kút talpán is felfedezhetőek azok a függőleges öntési varratok, amelyek a 15. század végéig a felvidéki medencéket is jellemezték, és amelyekről az öntéstechnikai alfejezetben még részletesen szólnunk.

A Felvidék bronzemlékei között magányosan áll a bártfai Szent Egyed-templom keresztelőkútja, talpán a már említett függőleges varratokkal. A 15. század első felében készült öntvény szoros kapcsolatát a krakkói Szent Kereszt-templom hiányos keresztelőmedencéjével (1420) ugyancsak Verő Mária kutatásai mutatták ki, valószínűsítve azt is, hogy a bártfai darab a krakkói *Johannes Freudental* keze munkája.⁵¹³ A bártfai medence körét a gnieznoi (Gnezen) székesegyház 1414 táján öntött vaskos keresztelőkútjával bővíthetjük,⁵¹⁴ de – távolabbi párhuzamként – idézhetjük a brandenburgi Szent Katalin-templom bronz keresztelőmedencéje talpának jellegzetes tagozatait, továbbá feltűnően zömök arányait is. Ez utóbbi, 1440-ben elkészült emlék mestere az erfurti *Tyterich* (Dietrich) *Molner* volt.⁵¹⁵

Egy másik felvidéki keresztelőmedencéről, a beszercebányairól (1475) napjaink kutatása bizonyította be, hogy nem helyi öntvény, miként azt korábban sejteni lehetett,⁵¹⁶ hanem a boroszlói (Wrocław) *Jodocus* (*Jost*) *Tauchen* mestermunkája.⁵¹⁷ Ez utóbbi mesterről már korábban tudni lehetett, hogy Boroszlón kívül Szilézia más városai-ban (Legnica/Liegnitz és Nysa/Neiße) is dolgozott, illetve birtokolt ingatlant, és az ő remekműve a boroszlói Szent Erzsébet-templom 1477 körül öntött kehely alakú, kis lapos nádusszal ellátott és áttört mintákkal gazdagon díszített bronz keresztelőkútja is. A bonyolultabb felépítésű, esetenként architektonikus elemekkel és gazdag díszítéssel ellátott keresztelőkutakkal kapcsolatban fontos tanulság, hogy Jost Tauchen, akit a művészettörténeti kutatás elsősorban szobrászként és építészként tart számon, kiemelkedő kvalitású bronztárgyak tervezésére és mintázására is vállalkozott.⁵¹⁸

A fenti emlékek közelebbi problémánk szempontjából csak áttételes tanulságokkal szolgálhatnak, mintegy előre kijelölve azokat a területeket, amelyekkel számolnunk kell majd a kehely alakú keresztelőkutak formai eredetének vizsgálatakor. Ami ugyanis az erdélyi emlékek konkrét részleteit illeti, sem a 14. század végi, nádusz nélküli korai keresztelőkutak, sem pedig a 15. századi, nádusszal és áttörésekkel tagolt medencék nem kapcsolódnak közvetlenül a felvidéki rokon emlékekhez.

A legjobb, de szorosnak semmiképpen nem mondható kárpát-medencei párhuzamát egy olyan, talán kassai, öntőműhely⁵¹⁹ termékei jelentik, amely műhelynek a tevékenysége és öntvényei (a kassai, durándi és a hiányos felsőerdőfalvi keresztelőmedence)⁵²⁰ még nem kaptak kellő hangsúlyt a szakirodalomban, így feldolgozottságuk is alig haladja meg az említés szintjét.

A legkorábbinak közülük a kassai dóm keresztelőkútja⁵²¹ tűnik. A két részből öntött medence cuppáján oldalt elhelyezkedő, szögletes fülek, illetve a függőleges sávokban elrendezett díszítőelemek egyértelműen arra utalnak, hogy készítőjének elsősorban a mozsáröntésben volt gyakorlata. A 15. századi erdélyi medencék szempontjából különösen a talprész figyelemre méltó, a pogácsa alakú, kerek áttörésekkel tagolt nádusszal, il-

Kassa, keresztelőkút (14. század)

⁵¹³ Verő 1984. 42–54.

⁵¹⁴ *Historia kultury materialnej Polski*. Red. Anny Rutkowskiej-Plachci'nskiej. II. Wrocław 1978. 61. kép.

⁵¹⁵ *Denkmaltopographie Bundesrepublik Deutschland. Denkmale in Brandenburg*. I.1. *Stadt Brandenburg an der Havel* (Hrsg. Marcus Cante). Worms am Rhein 1994. 239.

⁵¹⁶ Lovag 1987. 256.

⁵¹⁷ Kuczyńska 1996. 64–67.

⁵¹⁸ Kuczyńska 1996. 65.

⁵¹⁹ Lovag 1987. 255.

⁵²⁰ Verő 1984. 41.

⁵²¹ Myskovszky 1873. 95–96 (a felirat rajzával); *Košický dóm*. Košice 1975. 96, 104–105. kép.

13–14. századi keresztelőkutak. 1: Eberswalde, 2: Legnica (Liegnitz)

letve alatta a talpat elborító, háromszög alakú lyukkakkal. A majuszkulás feliratú medencét Lovag Zsuzsa véleménye szerint a 14. század ötvenes vagy hatvanas éveiben öntötték.⁵²² Azonos műhelyben, de később készült a karcsúbb talpon álló durándi (Szepes m.) keresztelőkút, melynek cuppáján a díszeket már sima bordával elválasztott vízszintes sávokba rendezték, talpát pedig a kis, gömbölyű nádusz alatt kör és háromszög alakú áttörések díszítik. A talpat függőleges varratok osztják két térfélre, ami azt bizonyítja, hogy az erdélyi keresztelőkutakhoz még legközelebb álló felvidéki darabok is más technikával készültek. E felső-magyarországi csoport harmadik tagja a felsőerdőfalvi keresztelőkút, amelynek csak a durándihoz hasonló medencerésze maradt ránk, a Kassáról már jól ismert mozsárszerű füffel.⁵²³

A kassai medencének és körének, illetve – másodsorban – a hasonló erdélyi daraboknak fontos, ismereteink szerint ez idáig hasznosítatlan párhuzama az eberswaldei Mária-Magdolna-templom (Brandenburg) 13. század végi keresztelőmedencéje.⁵²⁴ Enyhén szélesedő, közepesen mély cuppáját többszörös, sima bordakerettel szegett feliratos sávok, illetve pajzs alakú címerekből álló sor díszítik. Az állatmancsokra támaszkodó talpon még nem találunk áttöréseket, ellenben a fentiekhez hasonló kis, körszelet keresztmetszetű nádusz tűnik fel rajta, egyik első példajaként a nádusszal tagolt, kehely alakú keresztelőkutaknak.

Az eberswaldeinél későbbi rokon darab a 13–14. század fordulója táján keletkezett legnicai (Liegnitz, Szilézia) keresztelőmedence,⁵²⁵ melynek epigráfiai meg gondolások alapján javasolt datálását a 13. század első felére⁵²⁶ a lengyel kutatás, úgy tűnik, nem fogadta el.⁵²⁷ Széles és alacsony medencéje meredek oldalú tálra hasonlít, talpa – miként az eberswaldei is – állati mancsra emlékeztető lábakon áll. Saját szempontunkból figyelemre méltó mozzanatot jelentenek a talp áttörései, még akkor is, ha a mérműves ablakot imitáló rések jó analógiái nem a Kárpát-medence áttört díszű keresztelőkútjai, hanem egyes Maas-vidéki öntvények megfelelő részletei. Közülük különösen figyelemre

⁵²² Lovag 1987. 255.

⁵²³ *Magyarországi művészet 1300–1470 körül.* Szerk. Marosi Ernő. II. Bp 1987. 856. kép.

⁵²⁴ *Die Bau- und Kunstdenkmale in der DDR. Bezirk Frankfurt/Oder.* Berlin 1980. 152–153.

⁵²⁵ Pietrusińska 1960.

⁵²⁶ Ciechanowski 1962.

⁵²⁷ Kęblowski 1976. 261. (visszatér a 13–14. századi keltezéshez).

méltó a veszfáliai Münster székesegyházában fennmaradt kehely alakú, bronz keresztelőmedence a 14. század első feléből, amelynek nemcsak a talpát török át mérműves, gótikus ablak alakú nyílások, de náduszát is négykaréjos és kis háromszög alakú rések együtteséből álló díszítősor tagolja.⁵²⁸ Ez utóbbi részlet az erdélyi emlékek szempontjából is lényeges. Ugyanezt mondhatjuk el a liegnitzi medence majuszkulás feliratáról is, ahol a bepödrött végű, jellegzetes szóelválasztó kereszték mását a nagyszebeni műhely korai, 14. századi harangjain találjuk meg.

Ezek az összefüggések mindazonáltal elég távolinak tűnnek. Nemcsak a számottevő kronológiai és formai eltérések teszik őket azzá, hanem készítésük eltérő technikája is. Az eberswaldei kút talpán és a liegnitzi öntvény medencerészen ugyanis felfedezhetjük azokat a jellegzetes, függőlegesen futó varratnyomokat, amelyek az erdélyi daraboktól eltérő öntéstechnika biztos jelei.

Az elmondottak, bár alapvetően a felvidéki öntőműhelyek, illetőleg a megrendelők kapcsolataira vonatkoztak, közvetve sejteni engedték azt a Felső-Magyarországhoz viszonylag közel fekvő régiót is (a mai Északkelet-Németország és Szilézia területét), amelyet az erdélyi keresztelőmedencék szempontjából tüzetesebben szemügyre kellett vennünk. Az amúgy sem kis kiterjedésű területet a kehely alakú bronz keresztelőmedencéket áttekintő legutóbbi magyar összefoglalás nyomán⁵²⁹ Németország több tartományával (Hessen, Thüringia, Szászország és Frankföld) bővíthettük. Ugyanakkor, Virgil Vătăşianu felvetését⁵³⁰ cáfolva, el kellett tekintenünk Csehországtól, ahol a fémből öntött keresztelőkutakat a 15. század legelején felbukkanó, három karcsú lábán álló mély ónmedencék képviselik.⁵³¹

Maguk a formai előzmények meglehetősen korai időkre nyúlnak vissza. Nem számítva azokat a keresztelőmedenceszerű edényeket, amelyeket – a bizánci művészet területén fennmaradt falképeken⁵³² – az újszülött Jézus fürdetésére használtak, a kehely alakú keresztelőkutak korai változatai nyugaton legalább a 12. századig vezethetők vissza. Ismereteink szerint e típus legrégebbi ábrázolása Lambert de Saint-Omer kanonok *Liber Floridus*-ában található. Az 1120-ban keletkezett munka egyik illusztrációján *Baptisterium*, illetve *Fons* jelöléssel félgömb alakú talpon és lapított gömb alakú náduszon álló mély, kehely alakú medencét láthatunk.⁵³³ A kőből faragott, kehely alakú keresztelőmedence a 13. századtól egész Közép-Európában elterjedt, kezdetben még nádusz nélkül. Rajtuk olyan részleteket is felfedezhetünk, pl. a cuppán körbefutó leveles-indás sávot⁵³⁴ vagy a perem alatti csüngő liliomsort,⁵³⁵ amelyek a korai erdélyi bronz medencéknek (Medgyes és Segesd, illetve Alcina) is jellemzői.

A bronzból öntött keresztelőmedencék a 13. századtól viszonylag gyakorivá váltak, elsősorban a középkori német területeken. Elterjedésük azonban a legkevésbé sem mondható egyenletesnek. Egy számítás szerint a 175 középkori német ércmedence több mint egyharmada (67 emlék) az Elba alsó folyása mentén sűrűsödik, míg 25 darab a Harz-vidéken, 13 pedig Mecklenburgban található. A bronz keresztelőmedencék szempontjából nagy jelentőségű Észak-Németországgal szemben Dél-Németországot mindössze 5 keresztelőkút képviseli.⁵³⁶ Az előbbi, kiterjedt terület kiemelkedően fontos tartománya Szászország volt, ahol a 12. században már két, igen jelentős műveket alkotó műhely is tevékenykedett, Hildesheimben, illetve Magdeburgban. Alsó-Szászország abból a szempontból is figyelem-

⁵²⁸ *Baudenkmäler von Westfalen 41/5. Die Stadt Münster. Dom* (Hrsg. Max Geisberg). Münster 1937. 366–368.

⁵²⁹ Lovag 1987. 253.

⁵³⁰ Vătăşianu 1959. 436.

⁵³¹ A két legkorábbi, keltezett darab: Podlázice (ma Hradec Králové/Könnigrätz, 1406) és Prága (1414), *Kunstdenkmäler in der Tschechoslowakei*. Prag. Ein Bildhandbuch. Leipzig 1978. 286, 136. kép. További, 15–16. századi ónmedencék: *Topographie der historischen und Kunst-Denkmale im Königreiche Böhmen*, passim.

⁵³² Nerezi (1164): *Coche de la Ferté*. 1982. 390. kép; Sopoćani (1265 körül): *Propyläen Kunstgeschichte*. III. *Byzanz und der christliche Osten*. Berlin 1968. 239. kép; Voroneţ (Moldva, 15. sz. vége): náduszos keresztelőmedencére emlékeztető edény a lábmosási szertartás kellékeként, Vătăşianu 1959. 770. kép.

⁵³³ Verdier 1980. 35–36, 48a. kép.

⁵³⁴ Roding (St. Pankratius), 13. századi, hengeres, oszlópszerű talpon álló félgömb alakú medence, leveles indadíszrel: *Die Kunstdenkmäler der Königreiche Bayern*. II/1. *Bezirksamt Roding*. München 1905. 128–129, 108. kép; Vilich, egykori kolostortemplom, „kora gótikus” kő keresztelőmedence, peremén indás-leveles frízzel: *Die Kunstdenkmäler der Rheinprovinz*. V/3. *Die Kunstdenkmäler der Stadt und des Kreises Bonn* (bearbeitet von Paul Clemen). Düsseldorf 1905. 670, 254. kép.

⁵³⁵ Werder (13. század): *Die Bau- und Kunstdenkmale in der DDR. Bezirk Potsdam*. Berlin 1979. 154; Münchsmünster (román kori): *Denkmaltopographie Bundesrepublik Deutschland. Denkmäler in Bayern*. V/19. *Landkreis Pfaffenbofen a. d. Ilm*. München 1992. 140–141; Canitz (14. század?): *Beschreibende Darstellung der älteren Bau- und Kunstdenkmäler des Königreichs Sachsen*. 27–28. Dresden 1905. 61–62, 65. kép.

⁵³⁶ Scheven 1975. 27.

12. századi, kehely alakú keresztelőkút (Lambert de Saint-Omer: Liber Floridus, f. 253). Verdier 1980. 48a nyomán

re méltó, hogy itt – Erdélyhez és a Felvidékhez hasonlóan – a falusi templomokban is gyakran feltűnnek fém keresztelőmedencék. Alsó-Szászország jelentőségét tovább növeli, hogy innen merítették tudásukat azok a mesterek is, akiknek rostocki, lübecki, illetve wismari műhelyeiből kikerült a mecklenburgi keresztelőmedencék többsége.⁵³⁷ A legkorábbi mecklenburgi emlék, a rostocki Marienkirche 13. század végi bronz medencéje még olyan szorosan kapcsolódik a hildesheimi dóm keresztelőkútjához, hogy vagy az előbbi mestere tanult Hildesheimben,⁵³⁸ vagy pedig a rostocki medence tekintendő alsó-szászországi importdarabnak.⁵³⁹ Szászországból – a lübecki keresztelőkút felirata szerint *van Sassenlant* – származott az a *Johann Apengeter* is, aki 1332–1344 között Lübeckben telepedett le, és itt öntötte meg a lübecki (1337), a kielii (1344) és nagy valószínűséggel a wismari keresztelőmedencét is.⁵⁴⁰

A legrégebbi erdélyi medencéknek, a szebeni és a belőle kiváló segesvári műhely korai öntvényeinek formai kapcsolatai után kutatva, ismét olyan emlékre bukkanunk, amelynek alsó-szászországi eredetét vetette fel a kutatás.⁵⁴¹ Ez az emlék, az erdélyi darabok egyik legfontosabb németföldi párhuzama, a brandenburgi Gotthardtkirche 13. századi keresztelőmedencéje, az egyetlen Kárpát-medencén kívüli analógia, amelyet már a régi erdélyi kutatás is felhasználta.⁵⁴² A brandenburgi keresztelőmedence –

miként a korai északnémet kehely alakú keresztelőkutak többsége is⁵⁴³ – átmeneti típus: két feliratos, majuszkulás sáv között palmettás frízzel díszített medencéjét nemcsak a karcsú, tölcseresen szélesedő talp támasztja alá, de négy emberalak is, amelyek a medence, valamint a talp tagolt alját kötik össze. Így egyesíti a kehely alakú keresztelőkutak és a figurális lábakon álló, üstszerű, északnémet keresztelőmedencék jellegzetességeit. Peremét négy, erősen kiemelkedő oroszlánfej díszíti. Ami az erdélyi daraboktól e plasztikus részleteken kívül még elkülöníti, az a medence aránylag széles (átm.: 82 cm), de kevésbé mély, talszerű jellege. Korának pontosabb meghatározását a hiányos dátumot tartalmazó, nyilván a megrendelő elhunyt családtagjára utaló felirat sem segíti.⁵⁴⁴

⁵³⁷ Scheven 1975. 25.

⁵³⁸ Scheven 1975. 25.

⁵³⁹ Fründt 1954. 186.

⁵⁴⁰ Teuchert 1986. 33–34.

⁵⁴¹ Georg Dehio: *Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler. Bezirke Berlin/DDR und Potsdam*. Berlin 1983. 157.

⁵⁴² Roth 1908. 18.

⁵⁴³ A korai előzmények közé tartozik a hildesheimi dóm bronz keresztelőmedencéje is a 13. század első feléből; az üst alakú medencét a négy térdelő, allegorikus tartófigura között keskeny, négy állati patában végződő talp támasztja alá: Beissel 1889; Bertram 1900; Dressel 1987.

⁵⁴⁴ *Die Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg. II/3. Die Kunstdenkmäler von Stadt und Dom Brandenburg*. Berlin 1912. 14; az „élesebb” kormeghatározások a 13. század első harmada és közepe között oszlanak meg.

Igen tanulságos mozzanat, hogy a nódusz nélküli kehely alakot formázó erdélyi medencecsoportnak a brandenburginál jobb, közvetlen párhuzamára hosszabb kutatás után sem sikerült rábukkannunk. Az analógiák az esetek többségében más, illetve összetettebb formájú párdarabok bizonyos jellegzetes részleteire szorítkoznak.

A mindezzel kapcsolatos tanulságokat az alábbiakban összegezzük.

A korai erdélyi keresztelőmedencék kis csoportja, valamint a velük azonos motívumokkal díszített, azonos vidéken elterjedt harangok gazdag sorozata arra utal, hogy ezek az öntvények egyazon időben és műhelyben készültek. Mivel helyi előzmények nélkül, hirtelen tűnnek fel a kutatott területen, igen alapos a gyanúnk, hogy éppúgy külföldről betelepült vagy ott tanult erdélyi mesterrel és műhelyével állunk szemben, ahogyan az iglói műhelyt alapító Gaal (Gál) Konrád is külföldről, német nyelvterületről érkezett Visegrádra, majd a Szepességbe. Mindez a fellelhető német párhuzamok figyelembevételét rendkívül indokoltá teszi.

Az analógiaként szóba jöhető korai darabok formája a mieinknél rendszerint összetettebb. Miként a korai iglói öntvények párhuzamát is egy olyan medencén ismerhettük fel, ahol a cuppa alját emberalakok támasztották alá, a karcsúbb erdélyi darabok előképét is ilyen, támasztófigurákkal kiegészített keresztelőkutak alapformájában találhatjuk meg. Lényeges mozzanat azonban, hogy a korai erdélyi keresztelőmedencék mestere elsősorban harangöntő volt, aki ügyesen redukálta a bonyolultabb formákat a harangöntők által is teljesíthető egyszerűbb szintre. Kerülte az összetett formákat, és körültekintő gonddal elhagyott minden olyan részletet, amely figurális mintázással vagy bonyolultabb montírozással járt volna együtt. A nemes vonalú, de erőteljesen egyszerűsített, kehely alakú medenceformát a felületek sűrű díszítésével ellensúlyozta: a díszítő céllal (is) elhelyezett feliratos sávok, köztük a leggyakoribb középkori harangfelirat, az *O rex glorie veni cum pace* szerepeltetése, továbbá a lapos szőlőlevelekből álló frízek e műhely korabeli harangjainak is jellemzői voltak. Minden bizonnyal a mesternek a harangöntő középszintet meg nem haladó technikai tudása, valamint az emiatt elkerülhetetlen formai és díszítésbeli redukció az oka, hogy a középkori erdélyi keresztelő

Brandenburg, 13. századi keresztelőkút

lőmedencékkel összevethető nyugati kutak általában közvetett analógiát jelentenek, ha az Erdélyben megvalósíthatatlan részletek képzeletbeli elhagyása után csak az alapformákra koncentrálunk.

A kevés megmaradt emlék alapján úgy tűnik, hogy a fenti redukció nemcsak a középkori Magyarországon és a szomszédos területeken ment végbe, de egyes németországi műhelyekben is. Legalábbis erre utal, hogy Braunschweigben (St. Magni) 1458-ból,⁵⁴⁵ az Elba menti Werbenben (Szent János-templom) 1489-ből maradt fenn egy-egy hasonló formájú, nódusz nélküli, kehely alakot formázó bronz keresztelőmedence,⁵⁴⁶ az utóbbi a Hamburgban 1464–1496 között tevékenykedő *Herman Bonstede* munkája.

A fenti csoport, továbbá a sziléziai Liegnitz már többször említett keresztelőmedencéje, illetve a korai erdélyi emlékek azt sugallják, hogy egyszerűbb helyi típusok többfelé is kialakultak. Ezek közül azonban a kielégítő párhuzamként számba jöhető darabok viszonylag jól körülhatárolható területen, Szászországban és Brandenburgban, illetve

⁵⁴⁵ Reinhard 1978. 229, 132. kép.

⁵⁴⁶ *Die Kunstdenkmale der Provinz Sachsen. IV. Der Kreis Osterburg. Burg b. Magdeburg.* 1938. 379, 220d. kép.

e tartományok közelében található. Kevésbé jó párhuzam Liegnitz, melynek jellegzetes formáját jóval később, az 1477-es boroszlói medencén láthatjuk viszont. Nem jutunk közeli analógiákhoz akkor sem, ha Dél-Németország vagy Ausztria felé tekintünk.

Analógiáink körét nyugat felé tágítva a szászországi Tangermünde Szent István-templomában álló bronzmedence tűnik határkönek.⁵⁴⁷ A braunschweigi Heinrich Menté által 1508-ban készített hatalmas átmérőjű (1,03 m), kehely alakú keresztelőkút esztergált faedényre emlékeztető részletei már kutatott területeinken kívülre, a Maas-vidék sárgaréz medencéi felé mutatnak.

Dél-Németország felé tekintve, bár a rendkívül szórványos anyagban felfedezhetünk kehely alakra emlékeztető bronz keresztelőmedencéket, ezek teljesen eltérő formái, továbbá a jelentős méretbeli eltérések útját állják az eredményes összevetésnek. A méretkülönbségek akkorák, hogy ezt már nem lehet a más-más ízlésű vagy anyagi lehetőségű megrendelők különbözőségére visszavezetni, hanem a keresztelés rítusában megmutatkozó különbségekre kell gondolnunk. Ez utóbbi mozzanatra alább, a liturgiát tárgyaló alfejezetben még részletesen kitérünk.

A nagyszebeni és az ennek nyomán öntött kisselyki kút élesen elkülönülő csoportja az erdélyi medencéknek. Az első Nagyszebenben, Leonardus mester műhelyében készült 1438-ban, míg a kisselyki medencét Leonardus utóda öntötte 1477-ben, ugyancsak Nagyszebenben. A két, egymásra rendkívül hasonlító keresztelőkút alsó részét a lépcsőzetes kialakítású, széles talprész fölött hatalmas méretű, kerek áttörésekkel elborított nádusz tagolja. A túlhangsúlyozott talpból és náduszból, illetve az alsó részhez képest kis méretű cuppából álló keresztelőkút már a valódi kehely forma továbbfejlesztett változata, amelynek semmiféle analógiájára nem sikerült találnunk.

Mindezzel kapcsolatban több, egymással némiképp összefüggő megjegyzést is tehetünk. Két, egymáshoz viszonylag közel fekvő erdélyi város, Nagyszeben és Segesvár esetében joggal feltűnő, mennyire nem hasonlítanak egymáshoz az itt öntött keresztelőmedencék. Értelmezhetjük ezt úgy is, hogy öntőik a 15. század első felében máshol

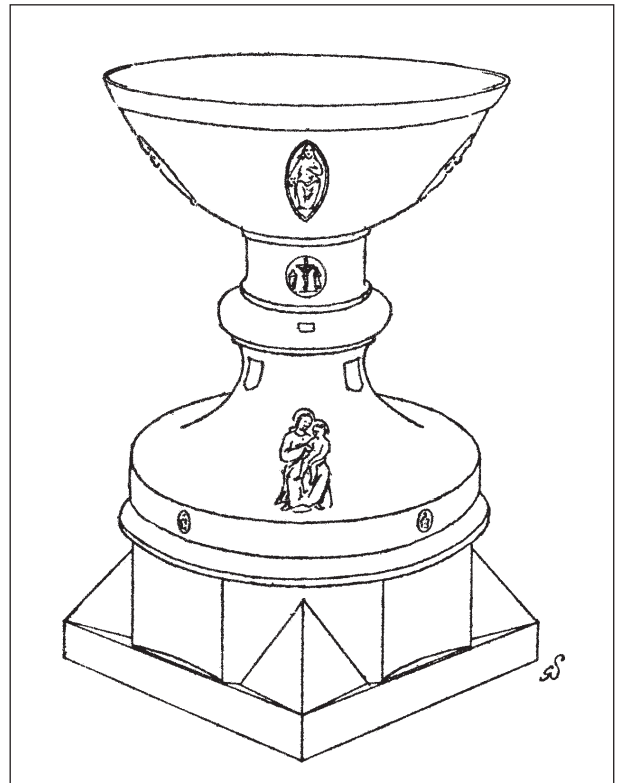
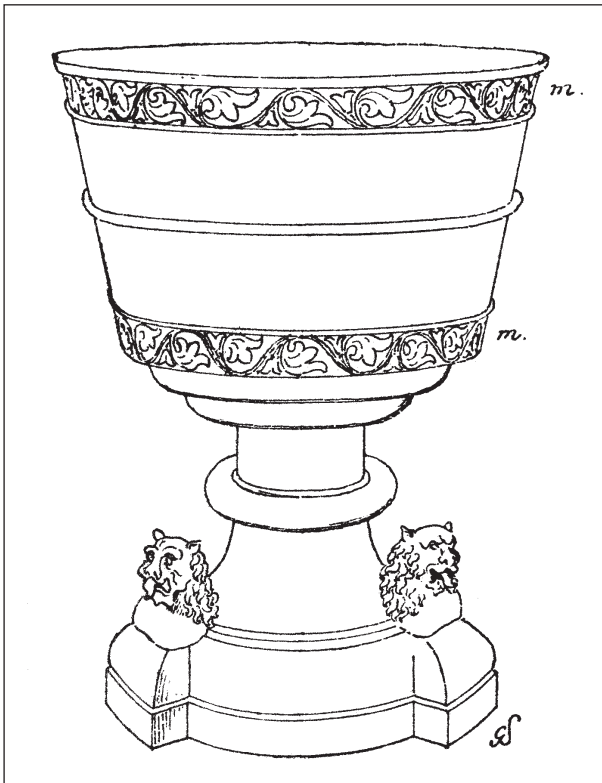
nyerték tudásukat. Ezt a lehetőséget erősíti néhány 14–15. századi szászországi keresztelőkút is, melyeket bronz anyaguk mellett csupán az köt össze, hogy valamennyi nádusszal ellátott kehelyalakot formáz, részleteik azonban más és más műhelyre utalnak a híres bronzöntő központ, Magdeburg tágabb körzetében. Ilyen vonatkozásban említjük a halberstadti dóm középkori keresztelőmedencéjét a Szűz Mária-kápolnából,⁵⁴⁸ az ugyancsak halberstadti Johanniskirche kehely alakú, talpán oroszlánfejekkel díszített medencéjét⁵⁴⁹ és az osterburgi Nicolaikirche 1442-ben öntött keresztelőkútját,⁵⁵⁰ a hasonló jellegű segesvári öntvények egyik legjobb párhuzamát. Áttekintésünket, egyben a náduszos típus Szászországra, illetve a szomszédos tartományokra koncentrááló eredeztetését kutatásunk hiányosságai korlátozzák. Nem sikerült felfedeznünk ugyanis a szebeni medence körének analógiáit, a számos németországi formaváltozat pedig a helyi típusok születésének állandó lehetőségére figyelmeztet. Ugyanakkor azt is láthatuk, hogy az egyes változatokat rendszerint csak néhány, olykor azonban csupán egy darab képviseli, így a középkor és az újkor pusztításai, újraöntései a párhuzamokat nyomtalanul meg is semmisíthették. Mindazonáltal a párhuzamok kirajzolták azt a tágabb területet, ahol az erdélyi szász mesterek tanulhattak. A külföldi tanulóéveknek, illetve az eltérő műhelytradíciónak tulajdonítható különbségeken túlmenően nagy jelentőséget kell azonban tulajdonítanunk egy-egy kiemelkedő képességű, iskolateremtő harangöntő ízlésének és arányérzékének, valamint – gyanúnk szerint elsősorban – a helyi ötvösök vagy művészek rajztudásának is. Ezeknél az egyenként megmintázott, Erdélyben jelentősebb sorozatban sohasem gyártott daraboknál az öntő szakmai tudása, ízlése és arányérzéke a lehetséges minták másolását erősebben befolyásolta, mint a sokkal inkább rutinjellegű harangöntés esetében. Anyagunk ismeretében kétségtelennek látszik, hogy bronz keresztelőmedence öntésére csak a legjelentősebb műhelyek és a legjobban képzett harangöntők vállalkoztak.

Az igényes és költséges öntvények megrendelőit az erdélyi szász társadalom kiemelkedő tagjai között kereshetjük. Példaként idézzük az 1409-ben öntött pozsonyi keresztelőkutat, melynek „olvas-

⁵⁴⁷ *Die Kunstdenkmale der Provinz Sachsen. III. Kreis Stendal Land* (Hrsg. Friedrich Hossfeld–Ernst Haetge). 1933. 223, 135. kép.

⁵⁴⁸ *Beschreibende Darstellung der älteren Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Sachsen. XXIII. Die Kreise Halberstadt Land und Stadt*. Halle 1902. 278. Uo. 374.

⁵⁵⁰ *Die Kunstdenkmale der Provinz Sachsen. IV. Der Kreis Osterburg*. 1938. 220 a. tábla.

14–15. századi, kehely alakú keresztelőkutak Szászországból. 1: Halberstadt, Johanniskirche, 2: Halberstadt, dóm, 3: Osterburg, Nicolaikirche

hatatlan” felirata – Marosi Ernő felismerése szerint – a készítettőt Ulrich Rauchenwarter pozsonyi bíró személyében jelöli meg.⁵⁵¹ A brassói medencét, ugyancsak a felirat tanúsága szerint, Johannes Rewdel plébános öntette, és kevés kétségünk lehet afelől, hogy a többi erdélyi keresztelőkút ismeretlen megrendelője is tehető plébános, városi patrícius vagy tekintélyes vidéki nemes volt.

Az erdélyi keresztelőkutak többségén középkori eredetű vörös festésnyomokat figyeltünk meg. A jelenség a rendelkezésünkre álló források tükrében nem számít különösnek, a nyers fémfelületek védelmére ugyanis már a késő középkorban is figyelmet fordítottak. 1541-ben például a brassói Gergely festőnek két újonnan öntött ágyút is míniummal kellett lefestenie.⁵⁵² Jóllehet a míniumot hagyományosan aranyozás vagy színes festés alapozásaként alkalmazták, nem sikerült olyan nyomokat megfigyelnünk, amelyek többszínű festésre vagy korabeli aranyozásra utalnának, bár nem kizárt, hogy felületük majdani letisztításakor a restaurátori vizsgálat ilyeneket is fel fog tární, ahogyan

⁵⁵¹ *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. Szerk. Marosi Ernő. Bp. 1987. I. 159, 161, 255, 649, 793.

⁵⁵² 1541: *Magistro Gregorio pictori pro 4 libr. minii 2 bombardas novas colorandas asp. 40*, Rechnungen Kronstadt II. 647.

az 1376-ban öntött, odera-frankfurti keresztelőkút esetében is történt.⁵⁵³

ÖNTÉSTECHNIKA / Az erdélyi keresztelőkutakat – mint már többször is utaltunk rá – harangöntők készítették, akik számára a füffel ellátott medence és az üreges láb előállítására nem jelentett megoldhatatlan problémát. Ráadásul a kehely alakú erdélyi medencék külön öntött medencerész és tölcseresen szélesedő talpa formailag is hasonlított a harangokra, olyannyira, hogy a segesvári néphit szerint az ottani keresztelőmedencét két, egymáshoz rögzített harangból állították össze.

A valóság azonban nem ilyen egyszerű. A nyersanyagról szóló fejezetben részletesen tárgyaltuk már, hogy e medencék anyaga határozottan különbözött a harangokétól, és ez a szoborbronzhoz közelítő fémelegy tudatos ötvözés nyomán keletkezett. Ennek a nagyobb ólomtartalmú anyagnak az olvadákonysága és folyékonysága is eltért a harangbronzétól,⁵⁵⁴ felhasználása így némi többlettapasztalatot igényelt.

Harangöntő gyakorlattal a fülekkel ellátott medencerész mintázása és öntése könnyű feladat volt. Az egyes darabok, mint az aljukon látható, levágott öntőcsap és szelelőlyuk helye bizonyítja, fejjel lefelé kerültek az öntőgödörbe. Egy hasonló medence formatörredékét ebben a helyzetben találták meg az északnémet Cappel/Wesermünde templomában feltárt, 13. századi öntőgödör alján is.⁵⁵⁵ Feltűnő, hogy ez utóbbi öntőforma rekonstrukciója – a korabeli harangöntő gyakorlattal ellentétben – nem köpenyleemeléssel, hanem teljes viaszveszejtéses formakészítéssel számol. Ilyen szempontból figyelemre méltó az erdélyi Segesd keresztelőkútjának medencerészen látható rövid varratszakasz, ami szintén viaszveszejtéses eljárásra utal. Ebben az esetben ugyanis a cuppa mintázásához viasz- vagy faggyúlapokat borítottak a belső magra, és ezeket egy helyen nem dolgozták tökéletesen egybe, így a viaszlapok illeszkedési varrata átnyomódott az agyagköpenybe is. Hasonló függőleges „álvarratok” figyelhetők meg a 11. századi graitscheni harang palástján is.⁵⁵⁶ A medencerész aljának felülete a hégeni keresztelőkút esetében is viaszos vagy faggyús mintázásra utal.

Technikai szempontból nagyobb problémát vet fel a keresztelőkutak talprésze, ahol a lépcsőzetesen szélesedő felső perem, de különösen a lábat megosztó nádusz miatt, a köpenyleemeléssel módszer közvetlenül nem alkalmazható. Az öntők két eljárás közül választhattak: vagy elvágták egy osztósík mentén a köpenyt és a két részt külön vették le a magról, majd az ing lefejtése után két darabban helyezték vissza, vagy lemondtak a leemeléssel módszerről, vele együtt a jóval olcsóbb részleges viaszveszejtésről, és a modellt teljes egészében viaszból formálták meg.

Felső-Magyarországon, valamint a kehely alakú keresztelőkutak párhuzamai nyomában áttekintett közép- és nyugat-európai területeken az előbbi eljárást alkalmazták, ennek jól felismerhető jele a talprészt függőleges irányban átszelő két illesztési varrat, amelyek gondos eldolgozására a középkori mesterek szemmel láthatóan nem is törekedtek. E módszer nem más, mint az 1200 körül elterjedő új harang- és bronzedényöntő technika kényszerű adaptációja a náduszos medencetalpak sajátos esetére. Ebben az esetben – miként ezt a harangöntés technikájáról szóló fejezetben már láthattuk – csak részleges viaszveszejtéses eljárásról beszélhetünk, a keresztelőmedence testét ugyanis agyagból mintázták a magra, viaszból csak az egyes díszítményeket és betűket illesztették a lefagygyúzott modullal. A köpenyt viszont a talpat függőleges irányban kettéosztó sík mentén két részből készítették el, és – átégetés után – külön-külön is emelték le, majd az agyag „ál-keresztelőmedence” lefejtése után egyenként helyezték vissza; a varrat a két félköpeny közé befolyt fémből keletkezett.

Ezzel szemben Erdélyben, ahol a bronz keresztelőkutak öntése nem öltött iparszerű méreteket, a költségesebb és lassúbb, de szebb végeredménnyel járó teljes viaszveszejtéses módszert alkalmazták. Ennek során az öntendő tárgyat teljes egészében viaszból mintázták meg, majd rétegesen agyagköpennyel borították be és kiégették. Ekkor a viasz eltávozott a mag és a köpeny közül, így természetesen a köpeny leemelésére sem volt szükség. A módszer nehézsége, hogy a köpenyt még kiégetés előtt szilárdan a maghoz kellett rögzíteni. Ezt más tárgyak esetében általában a viaszrétegen

⁵⁵³ Sachs 1982. 193–196. A középkori keresztelőkutak festésére, illetve aranyozására Lovag Zsuzsa hívta fel a figyelmemet, ezért ellenőrző utaim során valamennyi erdélyi medence esetében vizsgáltam a szabad szemmel, restaurátori közreműködés nélkül is felismerhető festésnyomokat.

⁵⁵⁴ Hegedűs 1978. 125.

⁵⁵⁵ Schleichriem 1970.

⁵⁵⁶ Mayer 1976.

A leibici (Szepes m.) keresztelőkút 1463-ból, talpán függőleges varrattal. Spiritza–Borodáč 1975. 73. nyomán

átszúrt bronzszegekkel oldották meg; utóbb az öntvényből kiálló szegvégeket lefűrészelték és lereszelték, a tárgyak belsejében azonban a szegek jól megfigyelhetők maradtak. Mivel az erdélyi medencék belsejében ilyenek nem láthatók, arra kell gondolnunk, hogy a keresztelőkutak következetesen áttört náduszának a kétségtelen dekoratív hatáson túlmenően fontos technikai szerep is jutott: így lehetett megvalósítani, hogy – az öntvényen utóbb nem látható módon – a köpeny több ponton is a maghoz rögzüljön. A nagyszzebeni és kisselyki keresztelőmedence talpperemén látható lefűrészelt rúdcsonkok eredetileg szintén a magot és a köpenyt rögzíthették egymáshoz. A pontos és szilárd rögzítés lehetővé tette, hogy egyenletes és viszonylag kis falvastagságú öntvényeket állítsanak elő. A talprész öntése álló helyzetben történt, ennek megfelelően a perem felső síkjában találjuk a beöntőnyílás és szelelőlyuk gondosan lereszelt nyomát.

Erdélyben keresztelőmedencét, jelen ismereteink szerint, csak a két legjelentősebb szász műhely, a 14–15. századi nagyszzebeni és a 15. századi segesvári öntőműhely készített. Az egyes emlékek felmérésekor megfigyelt apró tervezési hibák, például a nádusz áttöréseinél vagy a medencerész és a talp illeszkedésénél, továbbá a méreteltérések és formaváltozatok arra utalnak, hogy erre a legjobban képzett erdélyi mesterek gyakorlatában is viszonylag ritkán került sor. A bizonytalankodás különösen egy kényes technikai részletnél, a medence és a talp biztonságos összeillesztésénél figyelhető meg, ahol egyszerre kellett biztosítani a szilárd rögzítést és a medence könnyű leemelhetőségét. A segesvári Jakab mester a 15. század derekán ehhez egy figyelemre méltó, karmos bajonettzárás megoldást eszelt ki, amit két emléken (Segesvár, Szászdálya) kétféle változatban is tanulmányozhatunk. A Nagyszzebenben 1477-ben öntött kisselyki keresztelőkúton a tévesen méretezett csatlakozó elemek miatt egy hasonló zárószerkezet hasznavehetetlennek bizonyult. Pontatlanul oldották meg a feladatot az 1472-es brassói keresztelőmedence esetében is, ahol a segesvári öntő, Jakab mester műhelyörököse 32 év után már nem emlékezhetett a jól bevált karmos zárószerkezetre, és a medencerész aljára öntött rövid, a kellenél kisebb átmérőjű csőszakasszal kísérletezett, ami a láb nyílásába, támasztóbütykök közé illeszkedett.

Az illesztési hibákon az újkorban radikálisan segítettek, amikor néhány emlék esetében (Alcina, Nagyszzeben, Segesd) a medence és a talp csatlakozása közötti hézagot ólommal kiöntötték, és ezáltal a két részt mozdíthatatlanul egyesítették. Hasonló rögzítési céllal a brassói keresztelőkút lábába a medence csőcsonkján is áthaladó csavarlyukat fúrtak.

LITURGIA, HASZNÁLAT, FELIRATOK / Ellentétben a csak egyszer megáldott harangokkal, a keresztelőkutakat, pontosabban a bennük lévő vizet évente megszentelték. A kútszentelés magyarországi gyakorlatáról az 1509-ben kinyomtatott, de korábbi hagyományt átörökítő egrí *Liber ordinarius*ból értesülünk, a Nagyszombaton és Pünkösöd vigíliáján követendő szertartásrend leírásakor. Eszerint a nagyszombati tűzszentelés után a püspök és kísérete a *Rex sanctorum angelorum* éneklése közben a kórusból a templomhajóba, a megszentelendő keresztelőkúthoz (*ad fontem consecrandum*) vonult, zászlókkal, krizmával, húsvéti gyertyával, olajjal, tömjénezővel, evangéliu-

Bronz keresztelőmedencék.
Medgyes (14. század vége), Alcina (1404)

Hégen, keresztelőmedence (15. század első fele)

Segesvár, keresztelőmedence (1440)

Szászdálya, keresztelőmedence (15. század közepe vagy második fele)

Brassó, keresztelőmedence (1772)

Nagyszében, keresztelőmedence (1438)

Nagyszében, keresztelõmedence részletei (1438)

Kisselyk, keresztelőmedence (1477)

moskönyvvel és énekelve kilencszer megkerülte a kutat. A litániának az *Ut fontem istum* verséhez érve elhallgatott a kórus és a püspök egymaga énekelte háromszor: *Ut fontem istum benedicere digneris*, majd, ugyanazon a dallamon: *...benedicere et sanctificare digneris*, végül *...benedicere, sanctificare et consecrare digneris*. Miután befejezték a litániát, a püspök – nem fennhangon recitálva, de hallhatóan – elmondta a Miatyánkat és a Hiszekegyet, amelyeket a körmenet résztvevői térden állva imádkoztak vele. A kútszenteléskor mondott, a kora középkortól az újkorig használt, az egyházi hagyományban Szent Gelasius pápa (492–496) nevéhez kötődő *Sacramentarium Gelasianum*-ból származó oratio számunkra abból a szempontból különösen fontos, hogy a medencefeliratok fő forrása.⁵⁵⁷

Az egri Ordinarius rendelkezése szerint, amikor a püspök az oratio *Descendat in hanc plenitudinem fontis* mondatához ért, vette a húsvéti gyertyát, felemelte és háromszor a vízbe mártotta, majd a harmadik belemérítés után a viaszt kereszt alakban a kútba csepegtette. Előtte azonban a résztvevők – régi szokás szerint – vehettek a szenteltvízből, majd a püspök a kút vizébe olajat és krizmát öntött.⁵⁵⁸ A fenti szertartást Egerben Pünkösöd vigíliáján is megismételték.⁵⁵⁹ A nagyszombati kútszen-

telést az esztergomi érseki tartomány szépesi prépostsága számára kiadott Ordinariusnak a 15. század első feléből származó része is említi.⁵⁶⁰

Az egri rendtartás még egy esetben, a nyilvános vezeklők nagycsütörtöki visszafogadása kapcsán említi a keresztelőkutat. A középkor végére kihalt egyházi szokás szerint a templomkapu előtt álló bűnbánókat a püspök megintette és visszavezette az egyházba, ahol a vezeklők a szertartás idejére a Szent Kereszt-oltár előtt, a keresztelőkút körül (*circa baptisterium*) helyezkedtek el.⁵⁶¹

A keresztelőkutakat már a középkorban zárható fedéllel látták el, részben azért, hogy szennyeződés ne kerüljön a keresztvízbe, de azért is, hogy illetéktelenek ne juthassanak a vízhez, amelyhez a népi vallásosság számos praktikája kapcsolódott. A zárhatóság igénye már az esztergomi káptalan 1397. évi egyházi vizitációja során felmerült, amikor a keresztelőkutakkal kapcsolatban azt is vizsgálták, vajon a medencéket tisztán és megfelelőképpen lezárva tartják-e.⁵⁶² Ezt az előírást 1460-ban zsinati határozat is megerősítette.⁵⁶³

Ami magát a keresztelési szertartást illeti, Radó Polikárp szerint alámerítéses, *immersio* általi kereszteléssel a szó szoros értelmében csak a korai kereszténység idején beszélhetünk, amikor a keresztelést még szabad ég alatt, folyóban vagy tóban

⁵⁵⁷ Az erdélyi keresztelőmedencéken előforduló részleteket a liturgikus szövegben kiemeltük: *...Deus cuius Spiritus super aquas inter ipsa mundi primordia ferebatur, ut iam tunc virtutem sanctificationis aquarum natura conciperet; Deus qui nocentis mundi crimina per aquas ablens, regenerationis speciem in ipsa diluvii effusione signasti[...] unius eiusdemque elementi mysterio et finis esset vitii et origo virtutum; respice, Domine, in faciem ecclesiae tuae et multiplica in ea generationes tuas, qui gratiae tuae effluentis impetu laetificas civitatem tuam, fontemque baptismatis aperis toto orbe terrarum gentibus innovandis, ut tuae maiestatis imperio sumat Unigeniti tui gratiam de Spiritu sancto, qui hanc aquam regenerandis hominibus praeparatam arcana sui luminis admixtione fecundet, ut, sanctificatione concepta, ab immaculato divini fontis utero in novam renata creaturam progenies caelestis emergat, et quos aut sexus in corpore aut aetas discernit in tempore omnes in una pariat gratia mater infantia. Procul ergo hinc iubente te, Domine, omnis spiritus immundus abscedat, procul tota nequitia diabolicae fraudis absistat, non insidiando circumvolet, non latendo subripiat, non inficiendo corrumpat. Sit haec sancta et innocens creatura libera ab omni impugnatoris incursu, et totius nequitiae purgata discessu. Sit fons vivus, aqua regenerans, unda purificans, ut omnes hoc lavacro salutifero diluendi, operante in eis Spiritu sancto, perfectae purgationis indulgentiam consequantur.*

Unde benedico te, creatura aquae, per Deum vivum, per Deum sanctum, per Deum qui te in principio verbo separavit ab arida et in quatuor fluminibus totam terram rigare praecepit, qui te in deserto amaram suavitate indita fecit esse potabilem et sitiienti populo de petra produxit. Benedico te et per Iesum Christum Filium eius unicum, Dominum nostrum, qui te in Cana Galileae signo admirabili sua potentia convertit in vinum; qui pedibus super te ambulavit, et a Iohanne in Iordane in te baptizatus est; qui te una cum sanguine de latere suo produxit, et discipulis suis iussit ut credentes baptizarentur in te, dicens, Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti.

Haec nobis praecepta servantibus, tu Deus omnipotens clemens adesto, tu benignus aspira. Tu has simplices aquas tuo ore benedicto, ut praeter naturalem emundationem, quam lavandis possunt adhibere corporibus, sint etiam purificandis mentibus efficaces.

Descendat in hanc plenitudinem fontis virtus Spiritus tui, et totam huius aquae substantiam regenerandi fecundet effectu. Hic omnium peccatorum maculae deleantur. Hic natura ad imaginem tuam condita, et ad honorem sui reformata principii, cunctis vetustatis squaloribus emundetur, ut omnis homo hoc sacramentum regenerationis ingressus in vera innocentia, nova infantia, renascatur. Per Dominum nostrum Iesum Christum Filium tuum, qui venturus est in Spiritu sancto iudicare vivos et mortuos et saeculum per ignem. The Gelasian Sacramentary. Liber Sacramentorum Romanae Ecclesiae. Ed. H. A. Wilson. Oxford 1894. 85–86.

⁵⁵⁸ OrdAgr 60.

⁵⁵⁹ OrdAgr 71.

⁵⁶⁰ *Item notatur in sacro sabbato. Mayoris ebdomade, ex quo fontem in eodem die consecrant solo eodem die non indigent fontem visitare. Sed debent visitare in die resurrectionis domini, inter secundas vespervas infra octavam resurrectionis domini usque diem sabbati proximum ante dominicam Quasi modo geniti, Dankó 1893. 536.*

⁵⁶¹ OrdAgr 55, 411.

⁵⁶² 1397: *Item si fons baptismatis munde et sub clausura et custodia debita conservetur?*, MKLSz IV. 121.

⁵⁶³ 1460: *Baptismalis fons sub decenti habeatur custodia*, Péterfy 1741. I. 189.

Királyi keresztelő a 16. század elején Miksa császár *Weisskunigában*. Gabler 1974. 138. nyomán

végezték. A korai középkor nyugat-európai baptisteriumai – csekély mélységük miatt – valódi alámerítésre nem voltak alkalmasak, és a képi ábrázolásokon is azt a jelenetet láthatjuk, amikor a *piscinában* álló felnőtt fejére keresztvizet öntenek. A 3. század után így inkább *infusióval* kell számolnunk.⁵⁶⁴ Ezt a feltételezést magyarországi forrással, az 1279. évi budai zsinat rendelkezésével is alátámaszthatjuk, amely a keresztelőmedence fölött végzett, alámerítés nélküli keresztelésről (*super fontes, sine immersione*) szól.⁵⁶⁵

A keresztelőmedencék magyarországi kutatása az *immersio* kötelező voltának súlyos bizonyítékát látja az 1515. évi veszprémi zsinat azon rendelkezésében,

amely a gyermekek háromszori alámerítését írja elő, úgy, hogy ettől csak igen indokolt esetben lehetett eltekinteni és az *immersiót* *infusióval* helyettesíteni.⁵⁶⁶ Véleményünk szerint azonban a kérdéses passzus inkább megengedő értelmű, mely elegendő víz, idő, illetve megfelelő edény hiányában vagy betegség esetén alámerítés helyett törvényes lehetőséget nyújt a leöntésre is, azért, hogy lehetőleg egyetlen gyermek se haljon meg keresztületlenül, miként ezt a zsinati határozat világosan megfogalmazza.⁵⁶⁷

Jóllehet a fentiek csak rendkívüli körülményekre és a házi keresztelés esetére vonatkoztak, a középkori erdélyi keresztelőkutak, különösen a kőből

⁵⁶⁴ Radó I. 693.

⁵⁶⁵ MKLSz IV. 121.

⁵⁶⁶ Lovag 1979. 31–32.

⁵⁶⁷ ...*Ne propter vestri negligentiam infans aliquis sine baptismo decedat, cavete. [...] Paternos, aut suos filios spirituales, symbolum, scilicet Credo, et orationem Dominicam, scilicet Pater noster, doceant, vel doceri faciant, bonisque moribus informet. Admonete, plebibusque vestris saepissime insinuare curate, ut si infantuli nati propter mortis periculum vobis ad baptizandum nequiverint praesentari, ab hominibus circumstantibus masculis, vel illis non existentibus, a foeminis baptizentur, vel etiam a Patre, vel Matre, si alii desint; in hoc etiam casu Pater, vel Mater non delinquant, sed merentur.*

faragottak feltűnően kis méretű, teljes belemerítésre többé-kevésbé alkalmatlan medencéje azt sejteti, hogy a háromszori immersio gyakorlatát a templomi kereszteleseknél sem tekinthetjük kizárólagos érvényűnek, különösen nem a mindent jéggé dermedtő téli fagyban. A kételyeket a korabeli keresztelese-ábrázolások is táplálják; valószínűnek látszik, hogy a háromszori belemerítés ókeresztény ideálja és a késő középkori gyakorlat alaposan eltávolodhatott egymástól. Az egyháztörténet ennek megfelelően a 13. századtól a keresztelese fölért végzett leöntés rendszeressé válásával számol.⁵⁶⁸

Ami az erdélyi bronz keresztelesekat feliratait illeti, a legkorábbi, 14. század végi emlékeken (Medgyes, Segesd) a harangfeliratok erős hatását érzékelhetjük, amennyiben ezeken a medencéken is az *O rex glorie veni cum pace*, illetve az *Ave Maria* – esetenként hibásan leírt, összekevert – részleteit találjuk:⁵⁶⁹

Medgyes	Segesd
<i>Ave Maria gracia plena Dominus // tecum benedicta tu in muli // O rex glorie ve // ni cum pace</i>	<i>Ave Maria gracia ulierib// benedicta tu in m tecum</i>

Az elsősorban harangok öntésére szakosodott nagyszzebeni mester által készített medencék díszítőményei a legszorosabban kapcsolódnak az ugyanott készült harangok reliefjeihez, azzal a különbséggel, hogy a keresztelesekat motívumkincse értelemszerűen gazdagabb. Ez utóbbi különbség a 15. századi medencéknél fokozottan érvényesül, különösen a nagyszzebeni műhely esetében, ahol a kutak díszítésére kincsleletnyi világi ötvösmű lenyomatát használták fel.

A 15. század eleji, a felirat szerint Zsigmond király idejében öntött alcinai keresztelesekúton (II. 1) még csak a dátumot olvashatjuk (*Anno domini millesimo cccccc iiiii tempore regis Sigismundi*), a ké-

sőbbi emlékeken azonban már a kutakhoz szorosan kapcsolódó liturgikus feliratok jelennek meg. Hangsúlyoznunk kell, hogy ezek a szövegrészletek nem a keresztelese igéi, hanem a keresztelesekút szentelésekor mondott oratiók legfontosabb mondatai.

A nagyszzebeni műhelyben, Leonardus mester, illetve utóda idején készült szebeni és kisselyki keresztelesekút esetében nemcsak a jellegzetes forma és a gazdag mintakincs, de a két minuszkulás felirat is szoros rokonságban áll egymással, annak ellenére, hogy az emlékeket 39 év választja el egymástól:

Nagyszzeben (1438)	Kisselyk (1477)
<i>Descendat libans plenitudinem[!] fontis virtus Spiritus Sancti amen // Sit fons vivus aqua regenerans unda purificans // o Adonay Sabaoth Detragarmatun[!] Emanuel // anno domini m° cccc° xxx° viii° // Leonhardus // Ihesus Cristus o rex glorie veni nobis cum pace</i>	<i>Adonay Sabaoth Detragramaton Emanuel 1477 // Descendat in banc plenitudinem fontis virtus Spiritus Sancti // Sit fons vivus aqua regenerans unda purificans // Ihesus Cristus hilf uns // Iohannes Matheus Marcus Lucas</i>

A legfontosabb közös elem a kútszentelési szertartás *Sit fons vivus aqua regenerans unda purificans* („Legyen az élő kút újjáteremtő víz, tisztító áradat”) fohászának, valamint a sarkalatos *Descendat in banc plenitudinem fontis* („Szálljon a kút egészére a Szentlélek ereje”) mondatának ismétlődése. Az előbbi vers északnémet keresztelesemedencéken már a 13. században feltűnik.⁵⁷⁰ A nagyszzebeni és a kisselyki kúton egyaránt megtalálható az *Adonay Sabaoth Detragramaton Emanuel* feliratrész, ami, a régi kutatás véleményével ellentétben, nem kabalisztikus értelmű szavakat tartalmaz,⁵⁷¹ hanem Isten és Krisztus névváltozatait. Az *Adonaj* (héberül ’úr, uram’) Isten megszólítása volt az Oszövet-ségben (pl. Ter 24, 12), a *cebáot* (héberül ’seregek’) szó a Seregek Urának nevében maradt fenn a Bib-

Baptismus enim in mortis periculo, et ab haeretico, sive schismatico secundum formam Ecclesiae collatus, prodest ad salutem: saepissime etiam plebis vestris baptismi formam, ut, cum necessitatis periculum occurrat, observent diligenter, insinuate; scilicet: ut baptizans infantem imposito prius nomine, producto signa Crucis super aquam, ter in modum Crucis immergat illum in aquam dicens: A. vel B. ego te baptizo in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti, Amen; et si nesciat literas baptizans, vulgariter dicat; verum tamen si semel tantum immerserit, infanti nomen non imposuerit, infans baptizatus est, dum tamen praemissa forma servetur verborum. Si vero tanta aquae, vel temporis copia, vel vas aptum ad hoc haberi non potest, ut totaliter in aqua mergi possit, cum scutella, vel alio vase aliquo, aquae quantitas super caput, et corpus infantis, dicendo praemissa verba, fundatur, Péterfy 1741. I. 238.

⁵⁶⁸ LThK IX. 1021; LexMa VIII. 493.

⁵⁶⁹ *O rex glorie* és *Ave Maria* feliratok a 14. századi északnémet keresztelesemedencéken is előfordulnak, megjelenésüket a német kutatás szintén a harangöntő rutinnal magyarázza, Mundt 1908. 77, 79. Ugyanezt mondhatjuk a korai szepességi darabokról is, így az *O rex glorie veni cum pace*, *Deus homo factus est* felirattal ellátott szepesváraljai keresztelesemedencéről, az *Ave Maria gratia plena Dominus* feliratot és ábécé-részletet hordozó szepesbélai kútról, Verő 1984. 10.

⁵⁷⁰ Mundt 1908. 14–15, 23; Teuchert 1986. 32.

⁵⁷¹ Müller 1859. 207, 221; Roth 1908. 12–13.

liában (pl. Róm 9, 29. és Jak 5, 4), valamint a *Te Deum* himnuszban (*dominus Sabaoth*). Jahve nevének négy betűjére (JHVH) utal a görög *Tetragrammaton* szó, végül a Jézus eljövételét előrejelző ószövetségi jövendölésből származik az *Immánuel* név, ami az Írás szerint azt jelenti: velünk az Isten (Iz 7, 14; Mt 1, 23).

A medgyesi kút feliratának fényében nem meglepő, hogy a nagyszebeni keresztelőmedencén is felbukkan egy harangfelirat, a Leonardus mester harangjait jellemző *o rex glorie veni nobis cum pace* formában. Ez a részlet a kisselyki medencén már nem szerepel, feltűnik viszont az erdélyi német mester anyanyelvére utaló, a 15. század második felének harangjain is előforduló *Ihesus Kristus hilf uns* fohász.

A Segesvárt öntött 15. századi keresztelőmedencéken más típusú feliratokat találunk, melyek, egyéb tartalmi elemek mellett a kereszttség által üdvözítő Krisztusra, illetve a Jordán vizében Jézust megkeresztelő Szent Jánosra utalnak:

Százsdálya (15. század első fele)	Segesvár (1440)	Brassó (1472)
<i>A Iobanne Christus baptisari voluit ut salvaret // nos</i>	<i>In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti factum est hoc opus per manus // Iacobi fusoris campanarum sub anno domini m^o cccc^o xl^o // Caput draconis Salvator contrivit in Yordanis // flumine ab eius potestate eripiens omnes</i>	<i>Quid mirabilius extare poterit quod virgo infantulum genuerit qui matris sue // pater fuerit Maria virgo nominata legitur que mundi Salvatorem // genuisse memoratur et cetera. A Iobanne Christus // baptisari voluit ut salvaret nos. // Sub anno domini millesimo[!] cccc^o lxxii^o. // Hoc opus fecit fieri reverendus vir // magister Iohannes Rewdel plebanus brasschoviensis</i>

A három, felirattal is ellátott, segesvári eredetű öntvény közül különösen figyelemre méltó a segesvári volt domonkos templom keresztelőmedencéje, amelynek felirata és díszítményeinek tudatos elrendezése világos mondanivalót tükröz: a Jordán vizében megkeresztelkedett Krisztus legyőzte a gonoszt, és a kereszttség által az embereket is kiemeli a bűn világából. A gonosz feletti győzelmet a keresztelőkút feliratán a sárkány fejének szétzúzása jelképezi, a 73. zsoltár szóhasználatát követve: *tu confregisti capita draconis*. Ennek megfelelően a keresztelőkút alsó részét, a talpperem lilomsorának gyűrűjében, szörnyalakok, sárkányok, griffek és oroszlánok reliefjei díszítik (III. 120–121, 125a–127a), a 90. zsoltár sorait idézve: *super aspiciem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem*. A karcsú talp nádusz fölötti szárrészén, a bűn világa fölött evangélista-ábrázolásokat találunk (III. 117–118), továbbá Veronika kendőjét (III. 115) és az uralkodó Krisztusra utaló trónoló királyalakot (III. 112). A kút felirattal borított me-

dencerészén, a szöveggel összefüggésben Krisztus-ábrázolás (Veronika kendője), továbbá szárnyas sárkány és ágaskodó oroszlán címerpajzsba foglalt alakja (III. 120–121) látható.

A brassói keresztelőmedence készítettőjét, Reudel Jánost, az 1440–1490-es évek plébánosát a kor oklevelei többször is említik. A brassói patríciuscsaládból származó fiatal plébános még 1446 előtt, valószínűleg a bécsi egyetemen *magister liberalium artium* címet szerzett, majd szülővárosába visszatérve, a Szűz Mária-templom plébánosaként tevékenykedett 1454-ig, amikor esztergomi érseki engedéllyel újra Bécsbe indult, hogy jogi tanulmányai után elnyerhesse a *baccalaureus in decretis* fokozatot. Tanulmányai mellett Bécsben magas szintű politikai tárgyalásokat is folytatott. 1457-ben újra Brassóban találjuk, ettől kezdve megszakítás nélkül hosszú évtizedekig a brassói nagytemplom plébánosa. Idős korában, 1499-ben érte a halál.⁵⁷² 1472-ben egy név szerint ismeretlen segesvári harangöntőnél

készíttette el temploma új keresztelőkútját, nyilván szoros összefüggésben az 1471-es földrengéssel, amely Brassó épületeit sem kímélte.⁵⁷³ Ami a medence irodalmi ihletettségu feliratát illeti, ennek forrását sajnos nem ismerjük, a költői kezdet után meglehetősen zavarosan folytatódó rövid szöveg kompilációra utal. A szöveg nagy valószínűséggel összefügg a brassói nagytemplom Szűz Mária titulussával, miként a Gömör megyei Csetnek volt Mária mennybevitele, ma evangélikus templomában őrzött, 1474. évi medencére, valamint a leibici (Szepes megye) Szűz Mária-templom 1463. évi keresztelőkútjára is Máriára utaló felirat került.⁵⁷⁴

⁵⁷² Seraphin 1907. 188.

⁵⁷³ Az 1471. augusztus 29-én Brassót, Moldvát és Havaseltét pusztító földrengésben megsérült a brassói nagytemplom tornya, a szentélymennyezetről pedig lehullott a magyar királyságnak a főoltár fölött elhelyezett címerpajzsa, írta leplezetlen kárörömmel egy brassói német szemtanú, Ub VI. 516–517.

⁵⁷⁴ Pajdussák 1909. 30.

A keresztelőmedence helye a templomban / A késő középkori viszonyokat is konzerváló erdélyi evangélikus templomok kő keresztelőmedencéi ma döntő többségükben a szentély nyugati térfelén, az oltár előtt található. Ugyanez vonatkozik a bronz keresztelőkutakra is, amelyeket – a hajó közepén elhelyezett hégeni, segesdi és szászdályai medence kivételével – a szentélyben állítottak fel. A hazai és nemzetközi kutatás azonban régóta biztos abban, hogy ez az elrendezés sem Magyarországon, sem pedig a vizsgált német területeken nem középkori eredetű. A régebbi és újabb szakirodalom feltételezi, hogy ezek a kutak eredetileg a templomhajó nyugati végében, a bejárat közelében álltak, azt jelképezve, hogy az újszülött gyermek csak a legelső szentség, a keresztség által léphet az egyházba.⁵⁷⁵ A régebbi erdélyi kutatás sajátos úton jutott ugyanerre a következtetésre. F. W. Seraphinnak tűnt fel, hogy jöllehet a brassói Szűz Mária-templom 1689-es leégése során a templom teljes korábbi felszerelése elpusztult, az 1472-ben öntött keresztelőkút sértetlenül átvészelt a tüzet. Seraphin szerint ez úgy történhetett, hogy a medence akkor még nem mai helyén, a szentélyben állt, hanem a hajó nyugati végében, ahol a karzat épen maradt boltozata megóvta a pusztulástól.⁵⁷⁶

A keresztelőmedencék középkori helyének meghatározásakor két forráscsoportra, a liturgia helyi vonatkozású részleteit meghatározó szerzőkre, valamint az ásatásokra támaszkodhatunk, melyek a templombelső régészeti fel-

tárása során – elég ritkán – keresztelőkút-alapozásokat is napvilágra hoztak. Ami az előbbit illeti, ismét az egri Ordinarius közvetett adataira hivatkozhatunk. E könyv utalásai alapján nyilvánvaló, hogy a középkori egri székesegyházon belül a keresztelőkutat nem a hajó nyugati végében, a főbejárat közelében helyezték el, hanem a hajónak a szentély felé eső térfelén, a hajót a szentélytől elválasztó Szent Kereszt-oltár közelében, olyan tágas helyen, ahol nemcsak a keresztelőre egybegyűltek, hanem egyházi ünnep esetén a körmenet és kútszentelés résztvevői is elférhettek a medence körül.⁵⁷⁷ Hasonló elrendezést sejtetnek azok az északnémet műemléki kutatások is, amelyek során a templomhajó közepén, olykor nyugati térfelén kerültek napfényre középkori keresztelőkút-alapozások.⁵⁷⁸

Az evangélikus templomok keresztelőmedencéinek mai elhelyezése a szentély nyugati térfelén a legszorosabban összefügg a lutheri reformáció felfogásával, amely két szentséget (a keresztséget és az úrvacsorát) megtartva a keresztelés, egyben a keresztelőmedence helyét a templom közepén (*nicht im winkel oder heimlich, sondern in facie ecclesiae, in öffentlicher gemeiner versammlung*),⁵⁷⁹ a szentély előtt egy-két lépcsőfoknyi magasságban (*in allen pfarren [...] die taufsteine, wo es nicht allbereit geschehen, oben vor dem chor und ein trit oder zween in die höhe gesetzt*)⁵⁸⁰ jelölte ki. Konkrét forrásadatok híján is biztosak lehetünk abban, hogy Erdélyben is a reformáció után kerültek mai helyükre a német protestáns templomok keresztelőkútjai.

⁵⁷⁵ Otte 1868. 210, nyomában: Myskovszky 1879. 84; Reissenberger 1883. 30; Lovag 1979. 32; Mathies 1998. 13.

⁵⁷⁶ Seraphin 1907. 155.

⁵⁷⁷ OrdAgr 123, 394, 403, 410.

⁵⁷⁸ Schaefer 1963. 191. (további korai példákkal és irodalommal); Teuchert 1986. 10–11.

⁵⁷⁹ Wolfenbüttel 1569. évi egyházi rendtartása szerint, idézi Mathies 1998. 13.

⁵⁸⁰ Lüneburg 1564. évi egyházi rendtartása szerint, idézi Mathies 1998. 14.

